

УДК 373.5.016:82.09

ЗМІСТ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОГРАМОВОЇ РОМАНІСТИКИ НА ДЕМОКРАТИЧНІЙ АКСІОЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ

Сулімова Л. О.

У статті подається зміст навчання української програмової романістики на демократичній аксіологічній основі. Наголошується, що мотив демократичних цінностей є одним із провідних у творчості українських романістів, відтак прочитання кожного програмового твору з української літератури має спрямовувати учнів на утвердження таких цінностей у суспільстві.

Ключові слова: зміст освіти, демократично-ціннісний складник літературної компетентності, сучасні демократичні цінності.

В статье дается содержание обучения украинской программной романстике на демократической аксиологической основе. Отмечается, что мотив демократических ценностей является одним из ведущих в творчестве украинских романистов, следовательно прочтение каждого программного произведения украинской литературы должно направлять учеников на утверждение таких ценностей в обществе.

Ключевые слова: содержание образования, демократично-ценностная составляющая литературной компетентности, современные демократические ценности.

Formation of democratic values is the basis for an educational European citizen of a democratic society. The author states that democratic upbringing should be realized by means of literature. The article deals with the content of education curriculum Romance on Ukrainian democratic axiological basis. Attention is drawn to the fact that by analyzing novels that entered the public school curriculum of Ukrainian literature, modern scholars focus mainly on national and universal values. Therefore, there is need for objective interpretation of the novel curriculum in terms of democracy.

It is emphasized that the motive of democratic values is among the leading ones in the literary achievements of the Ukrainian novelists, it is advisable to form the democratic ideals of present day youth by means of the best examples of the Ukrainian literature novels. Each curricular work in Ukrainian Literature should guide students to the confirmation of these values in the society.

For works of art take its place in forming democratic values among seniors, the content should be reformed, according to the author. The analysis should identify novel specific assessment of the events expressed by the author, the political position of the character, his attitude to democracy and its ideals, etc.

The content of education curriculum Romance on Ukrainian democratic axiological basis, the author relies on modern democratic values, operating program of Ukrainian literature for 9–11 grades, so-called indicators formation of a competence.

Key words: educational content, the component of democratic values in literary competence, modern democratic values.

Нині Україна розглядає свій розвиток у сучасному світі в загальному контексті європейської інтеграції. Суспільно-політична ситуація, що склалася в державі, передбачає необхідність глибоких внутрішніх трансформаційних процесів на користь європейських цінностей. Проблемі формування демократичних вартостей молоді присвячена значна кількість наукових і науково-методичних публікацій таких українських учених-педагогів, як В. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бебик, М. Головатий, Л. Губерський, А. Колодій, М. Михальченко, О. Семашко, О. Савченко, Л. Маргуліна, О. Сухомлинська та ін. У багатьох дослідженнях визначається провідна роль освіти, зокрема соціально-гуманітарних дисциплін, у формуванні демократичної свідомості та культури сучасної молоді (Н. Колмакова, О. Линовичка, Г. Назаренко, О. Невмержицький, Л. Ордіна, Є. Рябенко, О. Тараріна, Л. Шелюк та ін.). Як бачимо, формування демократичних цінностей стає основою виховання

громадянина європейського демократичного суспільства. На нашу думку, складники демократичної вихованості повинні формуватися також засобами літератури, зокрема української програмової романістики, адже вона для цього має необхідний потенціал.

Аналізуючи романи, що ввійшли до програми загальноосвітньої школи з української літератури, сучасні дослідники зосереджують увагу в основному на національних та загальнолюдських цінностях. Відтак існує потреба об'єктивної інтерпретації програмових романів з погляду демократичності змісту.

Метою статті є формування змісту навчання української програмової романістики на демократичній аксіологічній основі.

Зміст освіти, як зазначає відомий український дидакт О. Савченко, головний засіб цілеспрямованого навчання [2, с. 39–42]. Тому, визначаючи зміст навчання української романістики на демократичній аксіологічній основі, спиратимемося на сучасні демократичні цінності [3, с. 66–76], діючи програму з української літератури для 9–11 класів [1], так звані індикатори сформованості певної компетентності (наразі демократично-ціннісного складника аксіологічної компетентності старшокласників) – знання, уміння, мотивація до... [4, с. 122–123].

За програмою старшої школи з української літератури учні вивчають такі романи: П. Куліш "Чорна рада", Панас Мирний "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", Валер'ян Підмогильний "Місто", Юрій Яновський "Вершники", Іван Багряний "Тигролови", Ліна Костенко "Маруся Чурай", Олесь Гончар "Тронка", "Собор", Павло Загребельний "Диво" [1].

Розглянемо зміст навчання цих творів у демократичному аксіологічному аспекті. Так, вивчаючи твір П. Куліша "Чорна рада", варто визначати такі демократичні цінності: свобода слова, мир і злагода, героїзм, свобода, відповідальність, гідність, рівність, моральна автономія, громадянська асоціація. Про сформованість демократично-ціннісного складника аксіологічної компетентності старшокласників свідчитимуть індикатори: **учні повинні знати** основні віхи життєвого і творчого шляху письменника, його політичну позицію, історичну основу, зміст твору "Чорна рада", давні порядки січовиків, сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** оцінювати життя і творчість прозаїка з погляду його демократизму, характеризувати період Руїни в історії України у зв'язку з її художнім зображенням у романі П. Куліша, характеризувати демократичні ідеали персонажів, визначати, на чьому боці автор: чи засуджує він утиски прав і свобод народу, бачити ідеал політичного лідера: освіченого, талановитого, розумного, здатного об'єднати всі землі України в самостійну державу, рівну серед європейських держав, висловлювати своє ставлення до героїв твору як історичних осіб та художніх образів, порівнювати й оцінювати літературних героїв з позиції сучасних демократичних цінностей, дивитися на козаків критично, описуючи їх не як однорідну людську масу, а як осіб різного соціального походження і стану з несхожими прагненнями та політичними переконаннями, характеризувати демократичні ідеали козацької старшини (Івана Шрама, Михайла Череваня, Матвія Гвинтовки), визначати причини руйнування економіки й культури України в ті часи, співвідносити образи та події твору з художніми образами інших історичних творів вітчизняних і зарубіжних письменників та сучасними суспільними подіями, проектувати роман на сучасність, розуміти, чого навчила нас історія, визначати відповідальність кожного за вибір політичного діяча, його вчинки і дії на терені історичної пам'яті. При цьому в дітей виникає **мотивація до** вивчення історії України; поглиблення знань про демократичні цінності; виявлення самостійності, неупередженості своїх суджень; відповідальності за вибір політичного діяча; ініціативності, наполегливості й працьовитості для досягнення поставленої мети; формування рис справедливості, відповідальності, вірності почуттю й обов'язку.

Роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" спрямовує учнів на утвердження таких цінностей: справедливість, відповідальність, свобода, рівність громадянських можливостей, гідність, громадянство, солідарність, соціальний порядок, добробут суспільства і громадян. **Старшокласники повинні знати** про життя і творчість Панаса Мирного, історичну основу твору, зміст роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", історію його написання, сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** оцінювати життя і творчість письменника з погляду

демократизму, характеризувати кріпацтво і реформу 1861 р. в контексті художнього зображення у романі, виявляти та пояснювати причинно-наслідкові зв'язки у творі (між діями героїв, їхніми висловлюваннями й подальшим розвитком подій); оцінювати літературних героїв з погляду їх демократизму, пояснювати вплив соціальної несправедливості на долю героїв; висловлювати своє ставлення щодо справедливості "механізму" виборів гласних у творі, коли селянську масу та її представників залякують і обдурюють, пояснювати свою позицію щодо вибору життєвого шляху Чіпкою, Грицьком, Максимом та іншими героями, визначати власну позицію щодо суперечливих питань; оцінювати вплив добробуту суспільства та громадян на їх долю, засуджувати будь-який злочин, коментувати власне розуміння честі, справедливості, людської гідності та можливі способи їхнього утвердження. Це **мотивує** до демократичного осмислення прочитаного, громадянської активності та відстоювання правової держави, виявлення самостійності, неупередженості своїх суджень, усвідомлення значення для становлення демократичного суспільства правильності життєвого вибору.

Такі демократичні цінності, як свобода, відповідальність, компетентність, толерантність, справедливість, гідність, моральна автономія, громадянська асоціація, добробут суспільства і громадян варто формувати, вивчаючи роман *Валер'яна Підмогильного "Місто"*. Учні повинні **знати** основні події творчої біографії В. Підмогильного, причини його трагічної загибелі, особливості суспільного стану та розвитку літературного процесу у період "Розстріляного відродження", зміст роману "Місто", сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** оцінювати вплив політичного життя суспільства на долю митця, цілісно сприймати епічний образ-персонаж, аналізувати динаміку його змін на шляху становлення гідної особистості, критично оцінювати роль свободи у творенні гідного життя, аналізувати вплив цивілізаційних процесів на людину, українського інтелігента зокрема висловлювати власну думку щодо способів самоутвердження людини; щодо реалізації її в житті, у суспільстві, у роботі, у творчості, щодо стосунків з людьми. Результатом роботи повинна стати **мотивація до** збереження демократичних цінностей, усвідомлення моральних, психологічних, демократичних аспектів самоутвердження людини, бажання жити і працювати задля розвитку Української держави.

Вивчаючи новели *Юрія Яновського "Дитинство" та "Шаланда в морі" з роману "Вершники"*, вказуємо такі демократичні цінності: мир і злагода, героїзм, свобода, відповідальність, справедливість, гідність, приватність особистого життя. Про сформованість демократично-ціннісного складника аксіологічної компетентності старшокласників свідчитимуть **знання** творчої біографії митця, його громадянської позиції, змісту визначених програмою новел із роману "Вершники", історії українського суспільства періоду української національної революції 1917–1921 рр., сутності та історичного розвитку демократичних цінностей; **уміння** характеризувати історичний період, зображений у романі в аспекті демократичних цінностей, оцінювати громадянську позицію Ю. Яновського, усвідомлювати відданість справі та громадянському обов'язку, вплив національних основ буття на становлення особистості, аналізувати суспільно-політичні явища, змальовані у творі, проводити аналогії із сучасністю; **мотивація до** збереження миру і злагоди між українцями, засудження несправедливої братовбивчої війни, героїзму в ім'я розбудови європейської демократичної держави, пробудження національної свідомості, збереження традиційних родинних цінностей українського народу як основи для розбудови демократичного суспільства.

Мотив громадянськості, гідності, свободи, відповідальності, рівності, толерантності, справедливості, моральної автономії, солідарності лежить в основі роману *Івана Багряного "Тигролови"*. Розглянувши цей твір, учні повинні **знати** життєвий і творчий шлях Івана Багряного, чому письменник виявив себе "політично неблагонадійним", зміст роману "Тигролови", відомості про появу українців на Далекому Сході, про каторжан БАМЛагу, сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** пояснювати, у чому полягала демократична позиція Івана Багряного, розкривати страшну правду про страхіття тоталітарного режиму, аналізувати історію життя українського населення Зеленого Клину, оцінювати силу, розум, витримку, незнищенність українського народу, вміти порівнювати дві України – справжню,

стероризовану, сплюндровану та патріархальну Сіркову державу, визначати у Сірковій державі демократичні цінності, вказувати на переваги демократичного суспільства над тоталітарним, розкривати суть поняття "героїзм", висловлювати своє ставлення до Г. Многогрішного як до героя чи злочинця, пояснювати, як твір впливає на свідомість нації, людей (на прикладі роману "Тигролови"). Тоді виникне **мотивація до** гнівного осуду тоталітарного режиму сталінщини, радянської імперії, практики "комуністичного будівництва", активної життєвої позиції, героїзму, боротьби за волю (вільні люди багато можуть досягнути своєю працею).

Роман *Ліни Костенко "Маруся Чурай"* повинен спрямовувати учнів на утвердження справедливості, відповідальності, громадянства і громадянськості, свободи, компетентності, гідності. Для цього учням потрібно **знати** життєвий і творчий шлях поетеси, феномен українського шістдесятництва, історичне минуле (доба козаччини, Хмельниччини), легенди про Марусю Чурай та її пісні, сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** пояснювати громадянську позицію Ліни Костенко у радянські часи і сьогодні, аналізувати постать Богдана Хмельницького, якого Ліна Костенко зображує як політичного і військового діяча – творця Української держави, що знаходить час для кожного громадянина, у діалозі з мандрівним дяком осмислювати історію України, проблеми її тогочасного життя, пояснювати своє бачення "закону", "злочину", "зради", усвідомлювати місце людини в житті свого народу (на прикладі образу Марусі Чурай), критично оцінювати свідків на суді, умовно ділити їх на дві групи (залежно від демократичних і моральних переконань), критично оцінювати сцену суду (засудити чи виправдати Марусю), характеризувати козаків, що виявляють найактивнішу позицію захисників і гуманістів; Іванову промову на захист Марусі, у якій він показує розуміння значення талановитого митця для суспільства, аналізувати думки поетеси щодо держави, цінності особистості у ній. Такі знання та уміння **мотивуватимуть до** утвердження демократичних цінностей як необхідної умови для будівництва європейського суспільства, усвідомлення України як сильної, нескореної країни, що століттями бореться за свободу, державність, але цьому заважають інтриги сусідів і підступність своїх перевертнів, почуття відповідальності за вчинки, усвідомлення права на власний життєвий вибір, усвідомлення кожного громадянина як будівника своєї держави; необхідності виявляти суспільну активність, боротьби за свободу і незалежність свого народу, непримиренності до будь-яких загарбників.

Під час вивчення творів *"Залізний острів" (новела з роману "Тронка"), "Собор" (роман) Олесея Гончара* теж визначаємо демократичні цінності: справедливість, відповідальність, мир і злагода, громадянство і громадянськість, свобода, компетентність, гідність. Старшокласники повинні **знати** життєвий та творчий шлях Олесея Гончара, політичну ситуацію в Україні і світі в 60-ті рр. ("холодна війна", політичне протистояння, зовнішня політика Хрущова і т. ін.), історію козаччини, зміст творів "Тронка" (новела "Залізний острів") і "Собор", сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** пояснювати особливості жанру роману в новелах та новели-застороги як частини такого роману, визначати особисту громадянську позицію Олесея Гончара, протиставляти мир, працю военній загрозі, життя – безглуздій смерті, пояснювати символічний зміст "гарячої палуби", розпеченої військовими випробуваннями, пояснювати, чому Віталіка мучить почуття невиконаного обов'язку, уславлювати людей, які здатні взяти на себе відповідальність за долю планети, які розуміють призначення людини на Землі, пояснювати, чому імперська тоталітарна влада забороняла довгий час роман "Собор", розкривати справжню суть політики так званого національного розквіту, що проводила влада, критично оцінювати кар'єриста, "великого чиновника двадцятого століття" Володьку Лободу (роман "Собор"), висловлювати свою думку щодо безправності тогочасної сільської молоді, що не могла навіть виїхати із села, аналізувати активну життєву позицію, прагнення справедливості жителів приміської окраїни (Микола, Єлька, Вірунька, Іван, Ізот Лобода, Ягор Картатий), викривати руйнацію як одну зі складових внутрішньої політики країни, проводити паралелі із сучасністю. В учнів формуємо **мотивацію до** викорінення рабської покори, виховання в собі гордості вільної людини, утвердження найвищих цінностей демократії, зокрема свободи і відповідальності, збереження історичної пам'яті як основи для утвердження демократії, усвідомленого життєвого вибору, розуміння обов'язку перед іншими людьми,

збереження миру як необхідної демократичної цінності; засудження антигуманної воєнної політики і "гонки озброєнь" як загрози для демократії та існування світу.

Розглядаючи роман *Павла Загребельного "Диво"*, звертаємо увагу старшокласників на такі демократичні цінності: честь і гідність, свобода, відповідальність, толерантність, рівність, справедливість, громадянськість. Учні повинні **знати** життєвий і творчий шлях Павла Загребельного, історію України доби Київської Русі, II світової війни (1942–1943 рр.) та сучасності автора (1965–1966 рр.), зміст твору "Диво", історію створення Софії Київської, сутність та історичний розвиток демократичних цінностей; **уміти** аналізувати життєву та громадянську позицію Павла Загребельного, на прикладі образу Сивоока розкривати проблему творчого начала в людині, свободолюбства, людської гідності, на прикладі образу Ярослава Мудрого розкривати проблему влади й людини, честі і гідності, відрізнити обмежену князівську демократію від справжньої, визначити роль кожного громадянина у процесі творення історії та культури демократичної держави, висловлювати своє ставлення щодо насильницького впровадження християнства на давньоруських землях князем Володимиром, висловлювати свої думки щодо свободи та обов'язку людини на прикладі образу Гордія Отави. Результатом роботи повинна стати **мотивація до** усвідомленого життєвого вибору, активної громадянської позиції в процесі творення демократичної держави, активізації власної творчості, утвердження справжніх демократичних цінностей.

Отже, мотив демократичних цінностей є одним із провідних у творчості українських романістів. За допомогою аксіологічного вивчення високохудожніх текстів доцільно формувати демократичні ідеали сучасної молоді. Зміст навчання у демократично-ціннісному аспекті містить відомості про цінності, які спостережено в аксіологічній основі роману; знання світогляду автора, тексту та історичного контексту твору; уміня аналізувати та інтерпретувати відповідні мотиви, образи, сюжетні компоненти. Відтак подальшого вивчення потребує проблема вибору найбільш ефективних методів та прийомів формування демократично-ціннісної компетентності на уроках української літератури.

Література

1. Програма. Українська література (10–11 класи). Рівень стандарту, академічний рівень (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>. – Назва з екрана.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для вузів / Олександра Яківна Савченко. – К. : Генеза, 2002. – 368 с.
3. Сулімова Л. О. Демократичноціннісний складник літературної компетентності старшокласників / Л. Сулімова // Теоретична і дидактична філологія. Серія "Педагогіка" : зб. наук. пр. / ДВНЗ "Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я. М., 2015. – Вип. 21. – С. 66–76.
4. Уліщенко В. В. Методика інтерсуб'єктного навчання української літератури в загальноосвітній основній школі : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 / Уліщенко В. В. ; ДВНЗ "Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди". – К., 2012. – 455 с.